

ІСТОРИЧНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК 736.3:94(447)«15»

РОГУЛЬСЬКИЙ Я.

Печатки князя Сангушка і його синів Олександра та Михайла з XV ст. Спроба інтерпретації

До найстарших сфрагістичних пам'яток литовського роду князів Сангушковичів (Сангушків) належать три печатки: Сангушка та його двох синів Олександра та Михайла. Всі три об'єкти походять з XV ст: два відомі авторіві завдяки власним дослідженням, третій з опису в літературі. Незважаючи на велику кількість письмових джерел, печатки Сангушковичів не дочекалися остаточної ідентифікації зображень та вичерпної реконструкції ідейного змісту. Детальний аналіз пам'яток, що базується на церковному мистецтві, дозволив стверджувати, що на всіх об'єктах представлено св. Архангела Михайла з драконом. Таким чином було підтверджено агіографічний зміст печаток. У той же час, реконструкція ідейного змісту дозволила звернути увагу на пропагандо-політичний контекст пам'яток. Використовуючи агіографічний мотив, досить нечастий на печатках литовських князів, але традиційний для руської монаршої сфрагістики, Сангушковичі створили власний орнамент як впливових і незалежних можновладців. Ця інформація підсилювалася через вибір покровителем роду св. Михайла, культ якого був пов'язаний з найвищими верствами державної і військової влади. Таким чином печатки Сангушка та його синів Олександра і Михайла виражали амбіції цих князів, котрі маючи Ольгердове походження і вважаючись за членів династії, прагнули відтворення династичного і піднесення свого значення.

Ключові слова: рід Сангушків, Гедиміновичі, печатки литовських князів, іконографія св. Михайла, орнаменти влади.

До найстарший серед відомих пам'яток родової сфрагістики Сангушковичів (з кінця XVI ст. – Сангушків), литовського княжого роду, що походить з Волині¹, належить три печатки князя Сангушка та

¹Князівський рід походить від князя Сангушка (помер 1454/1463) — син князя Федора (брат Ягайла – пізніше Володислав II Ягайло), внук великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича. Від свого батька, князя Ратненського, успадкував нерухомість в північно-західній частині Волині, яка стала основою для економічного існування сім'ї. На рубежі XV і XVI ст. Сангушковичизна була поділена на маєтки трьох

його синів Олександра і Михайла. До них відносяться наступні об'єкти:

1) Печатка князя Сангушка (помер 1454/1463): об'єкт зберігся в документі Сангушка від 21 VIII 1433 р.² Круглий відбиток печатки, діаметром 30 мм, було виконано в зеленому воску в ковчегу і прикріплено до документу за допомогою пергаментної стрічки. Стан збереження поганий: як зображення на печатці, так і напис в обрамленні розмиті. Однак, на полі печатки можна розпізнати сцену боротьби озброєної постаті з диким звіром біля дерева (?), а в легенді можна прочитати окремі літери, написані готичними мінускулами: «s ... czong» (рис. 1).

Рис. 1. Печатка князя Сангушка, 1433 (зі зібрання Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie).

2) Печатка князя Олександра Сангушковича (помер бл. 1491): об'єкт відомий тільки з опису Броніслава Горчака, в третім томі дипломатарію Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie³. З опису відомо, що печатка засвідчувала документ з відділу товарів (добр) між князями Олександром та Михайлом Сангушковичами від 17.06.1475 р. Печатка Олександра була відтиснута на чорному воску. Незважаючи на поганий стан збереження, Горчакові вдалося ідентифікувати на її полі «постать лицаря з мечем піднятим, щоб завдати удар».

3) Печатка князя Михайла Сангушковича (помер близько 1501): об'єкт зберігся в процесі документації княжни Феодори Кобринської з 25.01.1487 р., тоді князь Михайло виступив одним зі свідків правочину⁴. Відбиток печатки круглий, діаметром 28 мм, був виконаний на чорному воску в ковчегу і прикріпле-

ній роду: коширська, несухойзько-каширська та ковельська. Так само як князь Сангушко, так і його чотири сини, Василь, Іван, Олександр і Михайло, були послідовниками православної церкви та ідентифікували себе з русинською культурою. Як бічна лінія династії Гедиміновичів, династії, що панувала у Великім князівстві Литовським, мали титул князя (найважливіша література щодо князя Сангушка і його синів: Wolff J. *Kniaziowie litewskoruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895, s. 422–424, 448; *Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza*, t. I, oprac. Z. L. Radziwiński, Lwów 1906, s. 103, *Sanguszko Fedkowicz*, «Polski słownik biograficzny», t. XXXIV, Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1992–1993, s. 462–464; Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań ; Wrocław, 1999, s. 64–65).

²Бібліотека князів Чарторийських у Кракові, перг. 389. Документ опублікований в: Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, t. I: 1366–1506, oprac. Z. L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak, Lwów 1887, nr. 33, s. 32.

³Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie, t. III: 1432–1534, oprac. B. Gorczak, Lwów 1890, nr. 18, s. 14. За Горчаком ця печатка знаходилася в Литовській метриці (Ks. Nowa 89, f. 265). До сих пір нам не вдалося перевірити цю інформацію.

⁴Головний Архів Давніх Актів у Варшаві (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie), перг. 7480.

Рис. 2. Печатка князя Михайла Сангушовича, 1487 (зі зібрання Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie).

ний до документа зеленими смужками. Печатка збереглася погано, однак на її полі можна розгледіти сцену боротьби озброєної постаті з диким звіром, біля яких видніє силует, що нагадує дерево. Напис в легенді повністю затертий – про нього можна сказати тільки те, що він виконаний кирилицею (рис. 2).

Усі вище представлені пам'ятки відомі зі сфрагістичних писемних матеріалів. У першу чергу це стосується печатки князя Сангушка, щодо якої маємо дуже багато літератури. Пам'ятка ця була зафіксована вже у XVI ст. Яном Замойським [2, с. 48] і з того часу була відома наступним поколінням польських істориків. У XIX ст. про печатку Сангушка згадував Тадеуш Чацький [3, с. 73] та Ігнацій Данілович [4]. Пізніше пам'ятка була використана для вивчення родоводу Сангушковичів Казиміром Стадніцьким [26, с. 107]⁵, Зигмунтом Любе Радзимінським і Сигізмундом Дуніним Козіцьким [14, с. 76]⁶. На початку XX ст. печатка була опублікована польськими сфрагістами Францішком Пекосінським [21, с. 418] і Маріаном Гумовським [8, с. 28]⁷. Нещодавно печатку опублікував український дослідник Олег Однороженко [32, с. 105]⁸. Інформацію щодо іншої пам'ятки, печатки князя Олександра Сангушовича, яка нас цікавить, черпаємо – як вже було зазначено – з опису Броніслава Горчака, котрий був опублікований у джерелознавчому виданні кінця XIX ст.⁹ Після Горчака опис повторив М. Гумовський [8, с. 690] та О. Однороженко [32, с. 105]. Проте, печатка наймолодшого сина Сангушка, князя Михайла, стала відома віднедавна. Була опублікована лише у 2009 р. Олегом Однороженком [32, с. 102]¹⁰.

Незважаючи на наявність досить великої кількості літератури, три найстарші печатки князів Сангушковичів потребують подальшого вивчення. Згадані вище дослідники обмежилися лише зазначенням факту наявності пам'яток та їх загальним описом, в поєднанні з побіжною спробою ідентифікувати зображення (див. далі). В результаті, в існуючій літературі не було вирішено, яка сцена представлена в полі печатки Сангушка і його синів, не

⁵ Поруч вкладка з фотографією документу і печатки.

⁶ Подаємо її опис за нотатками J. Zamoyskiego.

⁷ Tabl. VIII, nr. 50 (відбиток, що важко читається).

⁸ Нечіткий малюнок на с. 256.

⁹ Пор. пос. 3.

¹⁰ Малюнок печатки на с. 262.

кажучи про висвітлення ідейного змісту зображень. Метою даної статті є спроба відповідати на ці два фундаментальні питання.

Ідентифікація зображень.

З вище представленої презентації пам'яток виникає, що на їхньому полі зображена нараційна сцена, а більш конкретно – сцена боротьби. На жаль, поганий стан збереження об'єктів, низький художній рівень та невеликі розміри значно ускладнюють більш докладну ідентифікацію зображень. Ці труднощі найкраще відображені в літературі, зокрема, це стосується печатки Сангушка. Ми знаходимо різні спроби ідентифікації зображення, яке видно на її полі. Постать, що бореться, з цієї пам'ятки давніми істориками розглядалася як піший лицар («копійщик», «піший озброєний лицар»), її трактували як портрет власника печатки. Крім того, пізніше дослідники шукали в цьому зображенні образ святого воїна, що перемагає дракона («піше зображення св. Георгія», «св. Архангел Михаїл, що бореться із сатаною»). Одні дослідники вважали, що лицар тримає в руках спис, інші – меч. Біля його плечей бачили або птаха, що сидить, або крила янгола. В зображенні дикого звіра, в свою чергу, вбачали собаку на повідку, але також і дракона, що був символом сатани¹¹. Як бачимо, з одного боку, дослідники шукали образ князя, котрий бореться з диким звіром (портретна печатка з мисливською сценою), з іншого боку – зображення святого воїна, що перемагає дракона (агіографічна печатка). Оскільки жодна із зазначених інтерпретацій не була достатньо аргументована, питання ідентифікації сцени на печатці Сангушка надалі залишається відкритим. Теж саме можна сказати і про печатки синів князя, Олександра і Михаїла Сангушковичів, яким у літературі присвячено значно

Рис. 3. Печатка Сангушка (1433).

¹¹За Я. Замойським на печатці Сангушка представлено: «hominem canem ducent em acmanuavem gestantem, acad latusar borem pinam parvam» (Jana Zamoyskiego notaty..., s. 48). Т. Чацький, а за ним і І. Данілович вважали, що на полі печатки видно постать, трактовану як: «коріжник, który rokony wasmoka» (Т. Czacki, O litewskich i polskich prawach..., t. I, s. 73; I. Daniłowicz, Skarbiec dyplomatów..., t. II). З.І. Радзівинський, Monografia..., t. I, s. 107, przyp. 1, доводив: «Jeżeli zatem niezaprzeczonym Gedyminowiczom [...] wolno było przedstawiać siebie na pieczęciach [...], to co jest w tym dziwnego, że syn Fedora Olgerdowicza Ratneńskiego [...] mógł się pieczętować [...] spieszonym mężem zbrojnym?». В свою чергу, Ф. Пекосінський вважав, що на печатці Сангушка представлено «św. Jerzego walczącego pieszo» (Heraldyka polska wieków średnich, s. 418), М. Гумовський розледів зображення: «św. Michała Archanioła walczącego z szatanem (psem)» (Pieczęcie książąt..., s. 28). З інтерпретацією Гумовського погодився Олег Однорожено, який описав печатку Сангушка наступним чином: «святий, в правіці тримає меч, в лівіці спис, яким влучає звіра, ліворуч дерево» (Руські королівські, господарські та князівські печатки..., nr. 281, s. 105). Безсумнівно, під впливом цієї інтерпретації він зробив малюнок печатки, який дуже чітко показує св. Михаїла (ibidem, s. 256), проте трохи далекого від оригіналу.

Рис. 4. Pieczęć Michała Sanguszkowicz (1487)

ти, що на ньому зображено. Ця версія підтверджується власними дослідженнями. Сцена, яка зображена на полі збереженого відбитку печатки, дуже невиразна. Залежно від точки зору, в окремих елементах можна розрізнити абсолютно різні предмети: меч або спис, крила або птаха, що сидить на плечі (сокола), щит, і навіть поводок. Таким чином, це може бути як мисливська сцена, так і агіографічна. Невеликий розмір штемпеля, очевидно, виключає те, що ми маємо справу з портретом власника печатки. Проте, існують печатки руських князів подібного розміру, на яких представлено воїна-мисливця зі списом, собакою або соколом¹³. Тому здається, що вирішення цього питання неможливе без пошуку інших пам'яток, на яких представлена така ж або дуже схожа сцена. Тільки розміщення печатки Сангушка у властивому іконографічному контексті може пролити світло на незаперечну ідентифікацію зображення на її полі.

Пам'ятку, на якій зображена подібна нараційна сцена знаходимо вже на іншій печатці, що нас цікавить, котра належить до молодшого сина Сангушка, князя Михайла. Як уже згадувалося, ця печатка відома в літературі лише відносно недавно, тому не могла бути використана раніше в дослідженнях з іконографії найдавніших сфрагістичних пам'яток роду Сангушковичів. Цікавим, однак, є той факт, що хоча об'єкт і було опубліковано кілька років тому, подібність між ним та печаткою Сангушка не була помічена¹⁴. В той час порівняння обох

¹²Опис печатки князя Олександра Сангушовича, поданий Б. Горчаком, цитовано вище. Опис печатки Михайла Сангушовича, який подав О. Однороженко, наступний: «рицар, в лівій тримає щит, в правій спис, яким влучає звіра, ліворуч дерево» (О. Однороженко. Руські королівські, господарські та князівські печатки..., п. 262, s. 102).

¹³Наприклад, на печатці Юрія Івановича, князя Дмитровського (1480–1536) видно лицаря із списом та пса, які атакують дикого звіра (дикого кабана або лева), див.: Н.А. Соболева. Русские печати, Москва, 1991, п. 85, s. 172. А на печатці князя Михайла Івановича представлено людину з птахом, що сидить на її лівій руці, див.: *ibidem*, п. 104, s. 176.

¹⁴Стосується це в першу чергу О. Однороженка, котрий опублікував у своєму каталозі обидві печатки. Окрім виразної подібності між ними, дослідник зазначив, що на печатці Сангушка представлено св. Архангела Михайла, а на печатці його сина – лицаря, що бореться з диким

менше уваги. Дослідники, котрі опублікували вказані пам'ятки, обмежилися лише загальним описом, що на полі печатки видно лицаря, котрий тримає в руках меч або спис та – у випадку печатки князя Михайла – видно дикого звіра¹².

Цей аналіз варто розпочати з найстаршої і найвідомішої пам'ятки, тобто з печатки князя Сангушка. Розбіжності, які з'явилися в літературі по відношенню доданої печатки, показують, що вона збереглася в настільки поганому стані, що на підставі огляду самого об'єкта важко визначити,

цих пам'яток не залишає сумніву, що незважаючи на певні розбіжності, на них представлена та сама сцена. Подібність стає ще більш виразною, якщо відбитки покласти відповідно до їх властивої вісі симетрії¹⁵. Завдяки цьому на полі обох печаток можемо розгледіти лицаря в ідентичній позі, що стоїть на тій же, правій (геральдичній) стороні поля печатки з лівого її боку знаходиться постать звіра в тій самій позі, ідентичних розмірів, вище якого розміщено силует, що нагадує дерево. Крім того, таке розміщення посилює динаміку зображення. В обох випадках лицар опирає свою вагу на одну ногу, роблячи виразний замах, і атакує звіра, щоб завдати йому удару згори, спис тримає в правій руці, лівою закривається від нападника. Виходячи з цих очевидних подібностей варто визнати, що князь Михаїл зробив собі печатку з таким само зображенням, яке бачимо на печатці його батька Сангушка.

Маючи у диспозиції дві однакові пам'ятки з ідентичною сценою, можемо розпізнати ще принаймні кілька її елементів. В першу чергу це стосується зброї, яку тримає в руках лицар. Печатка князя Михаїла не залишає сумніву, що цією зброєю є спис. На вказаній пам'ятці його видно більш чітко – з вістрям досить великих розмірів. На печатці князя Сангушка на перший погляд цей предмет здається досить невиразним, звертає на себе увагу, що це місце дуже затерте. Тому лише після ретельного спостереження можна помітити, що на даній пам'ятці лицар в руках теж тримає спис в такий самий спосіб. Тобто правою рукою, піднесеною вгору і скерованою вниз, в сторону дикого звіра. Більш того, це спис, здається, має так само виєкспоноване вістря великих розмірів. На додаток до питання про зброю, порівняння двох печаток дозволяє вирішити питання вбрання. На обох печатках видно лицарський обладунок, що досягає колін і який підв'язано вище стегон. Варто нарешті теж звернути увагу на витягнуту ліву руку лицаря, якою він виконує оборонний жест перед нападником.

Отже, на полі печатки Сангушка і його сина Михаїла представлено лицаря, що завдає удару списом дикому звіру. На жаль, дана інтерпретація сфрагістичної пам'ятки все ж не дає можливості окреслити, чи це лицар, що полює, чи святий воїн. Спис із виразним наконечником – це зброя, котра часто була представлена у східнохристиянській іконографії святих воїнів¹⁶, з іншого боку –

звіром (пор. пос. 11–12). Здається, що помітити подібність між зображеннями було складно через недосконалі малюнки, що були опубліковані в праці дослідника – в світлі цих малюнків здається, що відмінностей між цими двома печатками набагато більше, ніж в реальності.

¹⁵У випадку обох печаток розміщення кріплень у ковчехах показує кут відбитку, відмінний від осі симетрії зображення. Ці осі, без сумніву, визначає фігура, присутня з лівого боку поля, що нагадує дерево. Якщо обидві печатки розмістимо так, щоб лінія даної фігури була вертикальною, отримуємо вигляд обох сцен так як їх мав намір представити гравер.

¹⁶Див. на що тему: P.Ł. Grotowski, *Święci wojownicy w sztuce bizantyńskiej (843–1261)*, Kraków, 2011, s. 365–368. Це також один з найважливіших атрибутів св. Архангела Михаїла:

це звичайна мисливська зброя¹⁷. Вирішити це питання допомогло б визначення наявності крил у постатей князів на печатках Сангушка і Михаїла.

Даний атрибут – це єдина річ, на яку в цьому місці варто звернути увагу. Тому, якщо на печатках, що нас цікавлять, насправді представлено св. Михаїла, що бореться зі змієм, то прототипи цієї сцени повинні були бути взяті із сакрального мистецтва цього періоду. Сангушко і його сини сповідували православну релігію, проживали на Волині й повною мірою ідентифікували себе з руською культурою. Тому зображення св. Михаїла з їхніх печаток має бути представлено відповідно до іконографії святого у церковному мистецтві Русі в даний період.

Як бачимо на іконах карпатських XVI – початку XVII ст., св. Архангел Михаїл найчастіше був представлений фронтально, з крилами, в зброї й у червоному плащі, зі списом і мечем¹⁸. Разом із такими статичними представленнями знаходимо також сцени, на яких Архангел бореться із сатаною або драконом. Такі зображення найчастіше зустрічаються на представленнях Страшного суду¹⁹. В цих сценах у Михаїла є крила, в руках він тримає довгий спис і його зображено в динамічній позі: зброя високо піднята в правій руці, щоб взяти замахи і завдати удару звіру, котрий знаходиться в нижній частині зображення. Легко помітити, що в цих випадках святий представлений в такій же позі, що і лицар, зображений на печатках князя Сангушка і Михаїла. Крім того, св. Архангел Михаїл одягнений в обладунок вище стегон – майже такий самий стрій можемо побачити на постатях вже аналізованих мною сфрагічних пам'яток. Подібність пози та вбрання очевидна, але варто звернути окрему увагу на атрибут, який – як уже було зазначено вище – має важливе значення для ідентифікації св. Михаїла. Таким атрибутом є крила, які в світлі вищезгаданих ікон становлять неодмінний елемент іконографії святого. Виразно представлені, крила видно біля обох плечей Архангела, з правого і лівого боків, на всіх зображеннях у церковному мистецтві. Чи знаходимо їх також на печатках Сангушка і Михаїла? Дивлячись на ці пам'ятки через призму вищезгаданих ікон, можемо переконатися, що в тих самих місцях видно обриси, які можна трактувати як крила лицаря. Це стосується, по-перше, елемента, який виразно видно на печатці Сангушка біля правого плеча лицаря, який деякі з дослідни-

J. Daranowska-Lukaszewska, Michał Archanioł, V: W ikonografii [w:] Encyklopedia katolicka, t. XII, Lublin 2008, s. 811.

¹⁷На згаданій вище печатці Юрія Івановича, князя дмитровського, лицар полне саме з і списом (пор. пос. 13).

¹⁸Див. J. Kłosińska, Ikony, «Muzeum Narodowe w Krakowie. Katalogi zbiorów», t. I, Kraków, 1973, s. 208–209, ikona nr. 41. В цьому місці хочу подякувати доктору мистецтвознавства Мирославові Круку за цінні бібліографічні вказівки.

¹⁹Ibidem, s. 152–162, ikony nr. 25–27.

ків вже інтерпретували як крило або крила. На печатці князя Михаїла цей обрис не видно, але, враховуючи невеликі розміри відбитку, він міг бути об'єднаним з правою рукою лицаря, якою він тримає спис. В свою чергу другим крилом має бути, без сумніву, добре видимий елемент з лівого боку від лицаря, який до цього часу видавався його лівою рукою. Розмішені в центральній частині поля печатки, це крило могло бути представлено більш виразно, як більш розлоге. В такий спосіб його можна добре розгледіти на обох пам'ятках.

Трактуючи постать, що бореться, як св. Михаїла, не може бути сумніву, що його супротивником є дракон, символ сатани. На печатках його представлено як чотириногу істоту з відкритою пащею і довгим хвостом. У цій ситуації єдиним елементом, якого не вдалося розпізнати в світлі вищезгаданих ікон, є обрис, що нагадує дерево, на лівому боці печатки. Можна припустити, що це кінцевий фрагмент хвоста дракона. Ця істота неодноразово була представлена як змія з дуже довгим хвостом, що закручується вгору²⁰.

Аналогії до іконографії св. Михаїла в церковному мистецтві настільки виразні, що здається безсумнівним той факт, що саме цей святий був представлений на печатках князів Сангушка і Михаїла. Невеликими розмірами відбитків печаток (28–30 мм), а також низькою якістю виконання можна пояснити недосконалість обох зображень.

Інтерпретація печаток як агіографічних знаходить остаточне підтвердження в джерелознавчих переказах, що свідчать про особливий культ св. Архангела Михаїла Сангушковичами в XV і на початку XVI ст. На цей культ в першу чергу вказує часте використання імені «Михаїл» у тогочасних представників роду. Першим князем, який носив це ім'я, був – як вже знаємо – наймолодший син Сангушка, Михаїл, власник однієї з аналізованих мною печаток. Пізніше це ім'я з'являється в наступному поколінні – цього разу ним було названо найстаршого з внуків Сангушка, князя Михаїла Олександровича (пом. близько 1511 р.). Факт, що ім'я «Михаїл» з'являється в двох наступних генераціях роду, є досить важливим²¹. Окрім того, в патронімічній формі «Михайлович»,

²⁰Наприклад, на гемовій печатці князя Олександра Михайловича Сангушковича, з лінії каширської (пом. у 1560 р.) видно святого воїна (Дмитрій Солунський або Феодор Тирон), який вбиває дракона, представленого як змія з довгим хвостом, що закручується між ногами святого і стирчить аж до половини висоти поля печатки (Archiwum Główne Akt Dawnychw. – Warszawa, perg. 4798, zob. rysunek pieczęci w: Monografia XX. Sanguszków..., t. III: Gałąź koszyrska, oprac. B. Gorczak, Lwów 1906, wkładka do s. 21, oraz w: O. Однороженко, Руські королівські, господарські та князівські печатки..., пг. 283, s. 256).

²¹Привертає увагу той факт, що в період часу, про який йдеться, князі Сангушковичі сліdkували, щоб те саме ім'я не повторювалося у більш ніж одного представника даного покоління. Аналіз шести наступних генерацій роду показує, що тільки один раз був такий випадок, в п'ятому поколінні, коли ім'я Андрій з'являється у двох князів: беручи однак до уваги той факт, що перший з них, Андрій Федорович з лінії несухойзької помер у молодому

це ім'я було уживане наступними Сангушковичами²². В такий спосіб список всіх членів роду, котрі уживали ім'я «Михаїл» до другої половини XVI ст. охоплює аж сімох осіб²³.

Наступним підтвердженням особливого культу св. Михаїла в родині Сангушковичів є факт, що вони були ктиторами, тобто засновниками й опікунами, монастиря св. Архангела Михаїла у Володимирі-Волинському. Цей стародавній, закладений у першій половині XIII ст., монастир був одним із найважливіших осередків культу даного святого на руських землях²⁴. З документу стосовно поділу землі коширської волості від 11.08.1502 р. дізнаємося, що Сангушковичі зі старшої лінії роду вже успадкували право ктиторства цього монастиря²⁵. Тому здається очевидним, що право це отримав вже князь Сангушко, котрий першим в роду назвав одного зі своїх синів ім'ям «Михаїл» і використовував печатку, на якій даного святого було представлено. Як дізнаємося з пізніших переказів, князі Сангушковичі старанно дбали про розвиток монастиря. У 40-х роках XVI ст. міщани Володимира скаржилися на Федора Андрійовича з лінії несухоїзької та Андрія Михайловича з лінії коширської, що вони розширюють землі монастиря, який їм належить, коштом землі, що належить до міста²⁶.

Часте уживання імені «Михаїл» та особлива опіка монастирем св. Архангела Михаїла у Володимирі показують, що в XV і на початку XVI ст. цей святий функціонував як родовий покровитель князів Сангушковичів. Тому, якщо на печатках тогочасних представників цієї родини ми знаходимо зображення, що узгоджується з іконографії св. Михаїла, не може бути ніяких сумнівів у

віці в 1552 р., а Андрій Григорович з лінії ковельської, теж помер передчасно в 1591 р., тому здається очевидним, що це ім'я було дано другому князю після смерті першого (див. J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy...*, s. 450). Тому наявність імені «Михаїл» в двох наступних генераціях роду є досить важливим фактом.

²²Патронімом «Михайлович» послуговувалися наступні представники Сангушковичів: Януш Михайлович (пом. бл. 1522 р.), Василь Михайлович (пом. у 1558 р.), Андрій Михайлович (пом. у 1560 р.), Анастасія Михайлівна та Неvidана Михайлівна (див.: J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy...*, s. 450).

²³Для порівняння варто навести дані, що свідчать про існування імені «Михаїл» у новгородських князів у XII–XIII ст., котрі також особливо шанували св. Архангела Михаїла (варто зазначити, що свідченням цього були також печатки, на яких св. Михаїла представлено у типовій фронтальній позиції). Відповідно до розрахунків В.Л. Яніна в списку новгородських князів принаймні 12 осіб уживали це ім'я (В.Л. Янин, *Актовые печати*, т. I, Москва, 1970, с. 115).

²⁴Найстарша згадка про існування монастиря св. Архангела Михаїла у Володимирі від 1268 року; це був другий осередок монастирського життя, який з'явився в цьому місці (див.: В. Рожко, *Православні святині історичної Волині*, Луцьк, 2009, с. 40–43).

²⁵*Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków...*, t. I, nr. 147, s. 147–149.

²⁶Під час ревізії володимирського замку в 1545 р. міщани нарікали на князя Федора Андрійовича з лінії несухоїзької та Андрія Михайловича з лінії коширської, що якщо раніше до монастиря св. Михаїла належало тільки 24 особи, то тепер до них перейшло 40 на міських землях (див.: *Rewizya zamków ziemi wołyńskiej w połowie XVI wieku*, oprac. A. Jabłonowski, *Źródłoznawstwo*, t. VI, Warszawa, 1877, s. 88–90).

тому, що саме архангел був представлений на них. Подібно як імена і покровительство над важливим осередком культу, печатка агіографічна була засобом маніфестації особливої шани, яку Сангушко і його нащадки надавали св. Архангелу Михаїлу.

Наші роздуми над іконографією найстарших сфрагістичних пам'яток князів Сангушковичів концентрувалися навколо сцен, що зображені на обох печатках князів Сангушка і Михаїла. Не може не викликати подиву, що зміст відомих пам'яток, печатки старшого сина Сангушка, князя Олександра, відомий виключно з опису Б. Горчака. Ідентифікувавши зображення з об'єктів, що нас цікавлять, варто задати питання щодо зображення, яке видне на цій третій, невідомій з власних опрацювань, печатці.

Згадаймо, що на полі цієї пам'ятки Горчак помітив «постать лицаря з піднятим мечем, щоб завдати удару». Але вже Маріан Гумовський висунув гіпотезу, що печатка Олександра могла бути подібна до печатки його батька і представляла саме св. Михаїла, що бореться із сатаною» [8, с. 690]. Щоправда Горчак помітив на цьому зображенні меч, а не спис, однак це могло статися через поганий стан збереження відбитку, подібно як і у випадку з печаткою Сангушка, де досить важко було встановити, яку зброю тримає воїн²⁷. У той час наявність св. Архангела Михаїла на печатці Олександра Сангушковича видається очевидною, бо саме про цього князя було відомо, що він був ктитором монастиря св. Архангела Михаїла в Володимирі²⁸. Також варто зазначити, що саме цей князь назвав свого сина ім'ям «Михаїл». Здається, що Олександр шанував св. Михаїла так само, як його батько і молодший брат. Це дозволяє зі значним ступенем ймовірності припустити, що на третій з печаток Сангушковичів, що нас цікавить, теж було представлено покровителя роду, а саме св. Архангела Михаїла, який бореться з драконом.

*Ідейний зміст*²⁹.

У сфрагістиці ідейний зміст передається не лише через зображення на печатці, але також і через легенду, форму і розмір печатки, а також колір воску

²⁷Однак, навіть якщо меч був на печатці Олександра Сангушковича, то все-одно не можемо виключати, що на ній представлено св. Михаїла, оскільки меч також був його атрибутом (див.: J. Kłosińska, *Ikony*, s. 211).

²⁸Згадуваний вище документ 1502 р. був частиною багатств, успадкованих від Олександра Сангушковича.

²⁹Ідейний зміст в даній праці трактований відповідно до дефініції запропонованої Войцехом Дреліхажем, *Od ideologii do treści ideowych. O pewnych terminach pomocnych w źródłoznawstwie, [w:] Między tekstem a znakiem. Prace ofiarowane Profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Jaworska, S. Górzyński, Warszawa 2013, s. 59: «treści ideowe to zespół idei politycznych, filozoficznych, teologicznych, religijnych, moralnych, prawnych poznawczych i innych obecnych w źródle historycznym, bądź też do których musimy się odwołać, aby je właściwie odczytać i zinterpretować».

[19, с. 19]. У даному випадку, останні носії інформації, схоже, не відіграють вирішальної ролі. Як з точки зору форми (круглі печатки) і розміру (діаметр 28–30 мм), так і кольору воску (зелений, чорний) печатки Сангушка і його синів не відрізняються від інших литовських печаток того часу³⁰. З такою ж ситуацією ми стикаємося у випадку легенди, щоправда, написи на всіх аналізованих пам'ятках затерті, хоча можна домислювати типовий зміст на них, що представляє титул князя («dux», «князь») та ім'я (або імена) власника відбитка³¹. Звичайно, цей факт не зменшує значення тих елементів як засобів маніфестації позиції та значення Сангушковичів. Особливо це стосується легенди та фарби воску, які одночасно вказували на престижність княжого достоїнства, спираючись на династичне походження, а також на високу суспільну позицію³².

Однак, саме зображення св. Архангела Михаїла має першорядне значення, щоб прочитати інформацію, що міститься на печатках князів Сангушка і його синів. У випадку середньовічних печаток, ідейний зміст був особливим чином залежний від вибраного іконографічного типу і конкретного зображення на печатці [19, с. 19]. Тому звернення князями Сангушковичами до агіографічної сцени, яка є зображенням св. Михаїла, що бореться з драконом, мало бути осмисленим рішенням, що має на меті переказати одержувачу зазначене повідомлення.

У випадку агіографічних печаток найважливішими до визначення є, безсумнівно, девоційні цілі цих пам'яток. Через зображення св. Архангела Михаїла на своїх печатках, князь Сангушко і його сини Олександр і Михаїл, маніфестуючи свою набожність, підкреслювали, що саме цей святий є покровителем їхнього роду. Однак, очевидним є те, що вартість пам'яток, про які йдеться, не замикається лише на релігійному контексті. Варто пам'ятати, що як Сангушко, так і його сини, будучи нащадками Ольгерда, належали до грона найважливіших литовських князів того часу. Вони мали значний політичний вплив, масток і збройні сили, за допомогою яких відігравали важливу роль в країні, зокрема, в провінції. Агіографічні печатки зі св. Архангелом Михаїлом

³⁰Див. печатки опубліковані: M. Gumowski, *Pieczone ksiąząt litewskich*, passim; O. Однороженко, *Руські королівські, господарські та князівські печатки...*, passim.

³¹Його найкраще видно у випадку печатки князя Сангушка. На легенді печатки видно готичні літери: «s ... czong», які можуть становити фрагмент наступного напису: «s(igillum) duc(is) zong[uschonis]». Варто однак зазначити, що така інтерпретація напису на легенді залишається лише в сфері припущень. Однак у випадку печаток князів Олександра і Михаїла можна тільки припускати, що зміст напису їхніх печаток був подібним до того, що видніє на печатках їхніх родичів, князів Олександра та Івана (на печатці другого бачимо наступний напис: «ПЕЧАТ КНАЗЯ ИВАНА ВоЛодиРоВичА», zob. : M. Gumowski, *Pieczone ksiąząt litewskich*, s. 699, tabl. IX 65).

³²Про колір воску як джерело інформації печаток литовських князів пише E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštys stesmiestų antspaudai*, Vilnius, 1999.

в певній мірі відображають досить значимо силу та амбіції князя Сангушка та його синів, а тим самим виражають пропагандо-політичні ідеї.

І звичайно ж, уже сам вибір іконографічного типу – тобто агіографічної печатки – однозначно вказує на таку функцію аналізованих печаток. Бо коли розглядаємо ці пам'ятки в контексті середньовічної литовської сфрагістики, виявляється, що такого типу зображення були на печатках князів дуже рідко. Окрім Сангушка і його синів, відомий лише один литовський князь середньовічної доби, який використовував печатку зі зображенням святого. Це був Олександр Коріатович, що жив у попередньому столітті (помер перед 1382 р.), на печатці якого бачимо св. Юрія, що топче дракона³³. Окрім того, для XV ст. невідомі інші литовські князі, котрі, подібно як Сангушковичі, використовували агіографічні печатки.

Окрім того, унікальність аналізованих пам'яток стане ще більш виразною, коли звернемо увагу, що в XV ст. на князівських печатках Великого князівства Литовського домінували два види зображень. По-перше, це було кінне зображення власника печатки, який в той час вже був геральдизований, ставючи гербом Погоня³⁴. Цей знак був відмінною особливістю впливових князів, що жили в XIV ст., котрі маючи власні династичні відгалуження або будучи близькими співправителями, відігравали в литовському князівстві фундаментальну політичну роль. У XV ст., внаслідок централізації та колонізації Великого князівства Литовського, небагато таких князів ще жило, у зв'язку з чим Погоня виступає на небагатьох печатках з першої половини даного століття. Останніми відомими князями, які використовували герб Погоня на своїх печатках були Роман Федорович (помер у 1431 р.), Олександр Нос (помер близько 1435 р.) і Свидригайло (помер у 1452 р.)³⁵. Одночасно в 20-х і 30-х роках XV ст., з'являється інший різновид зображень на печатках, який домінує у сфрагістиці литовських князів у пізньому середньовіччі. Це був лінійний знак, який поширюється в той самий час, коли розпочинається так звана «декласація» (*deklasacja*), тобто процес ліквідації князівських династичних поділів і формування прошарку суспільства, що охоплював князів – власників земських (*ordoducum, kniazackinarod*)³⁶. Прості геометричні знаки з'являються на

³³M. Gumowski, *Pieczęcie książąt*, s. 689, tabl. VIII nr 52; О. Однороженко, *Руські королівські, господарські та князівські печатки...*, с. 87, іл. с. 242.

³⁴Див. На цю тему: Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003, s. 228–229.

³⁵M. Gumowski, *Pieczęcie książąt*, s. 689–690, 710, 714–715, tabl. III 25, V 36, VIII nr 53–55; О. Однороженко, *Руські королівські, господарські та князівські печатки...*, іл. 470, 476, 480, с. 136, 138.

³⁶На цю тему, в першу чергу: W. Kamieniecki, *Spółczesność litewska w XV wieku*, Warszawa 1947, s. 50–51; J. Suchocki, *Początki narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego*

печатках дуже великої кількості литовських князів. Для наших розмірковувань важливим прикладом є печатки князів Олександра (Olelka) (помер у 1454 р.), Андрія (помер бл. 1452 р.) та Івана (помер бл. 1457 р.) Володимировичів, котрі як онуки Ольгерда, мали близькі кровні зв'язки зі Сангушком і його синами³⁷. Разом з часом появи цих зображень привертає на себе увагу їх подібність до лінійних знаків, що зустрічаються в польській лицарській геральдиці³⁸. Тому лінійну сфрагістику князів з XV ст. варто тісно пов'язувати зі змінами суспільно-правового статусу князів, котрі стали привілейованими литовськими земськими власниками (*statusducalis*).

Ратненське князівство, успадковане Сангушком від батька Федора Ольгердовича, було зліквідоване до початку 30-х років XV ст.³⁹ Принаймні від того часу Сангушковичів зараховують до литовських князів, а набуття ними маєтків мали характер ґрунтової влади. В цьому світлі вибір Сангушком та його синами зображення агіографічного, а не знаку «лінійного», поширеного серед інших членів князівської верстви, є досить показним кроком. Печатки постатей, що нас цікавлять, є своєрідною маніфестацією браку акцентації для нового суспільного статусу та декларацією політичних амбіцій, що виникали з приналежності до династії Гедиміновичів.

Така інтерпретація політичного змісту пам'яток, про які йдеться, знаходить сильне підтвердження в результаті аналізу давньої сфрагістичної традиції, що була притаманна руським землям підпорядкованим Великому князівству Литовському. Зображення святих – це іконографічний тип, що домінує в сфрагістиці руських князів від XI до XIII ст. У правителів середньовічних князівств панував звичай, за яким на зворотному боці двосторонньої булли, а інколи навіть з обох боків, було зображення покровителя або покровителів⁴⁰, серед яких знаходимо також святих воїнів, котрі виступають в подібних сце-

średniowiecza, «Zapiski Historyczne», 48, 1983, s. 36–42; L. Korczak, *Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesno jagiellońskim*, Kraków 2008, s. 60 i n. Термін «deklasacja» використаний J. Suchockiego є не зовсім точний, оскільки окрім втрати династичних поділів і зменшення політичного значення, литовські князі зберегли за собою найвищий щабель у суспільстві, великий престиж і багатство. Про суспільно-політичне становище князів у XVI і XVII ст. розгорнуто пише: Н. Яковенко, *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*, К., 2008, 77–127.

³⁷M. Gumowski, *Pieczęcieksiążąt*, s. 690–693, 699, tabl. 12, 4, II 16, IX 62–63; О. Однороженко, *Руські королівські, господарські та князівські печатки*..., іл. 452–456, с. 132–133. Див. також інші печатки з лінійними знаками інших литовських князів, опублікованих у цих працях.

³⁸Див. J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego gycerstwa polskiego*, Warszawa 1993; idem, *Herbarz gycerstwa polskiego z XVI wieku*, Warszawa 2001.

³⁹У 1430–1432 роках великий князь литовський Зигмунд Кейстувович відібрав у Сангушка половину його спадщини разом зі столицею наділу Ратним, zob.: О. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1915, s. 28–29.

⁴⁰В.Л. Янин, *Актовые печати древней Руси X–XV вв.*, т. I–II, passim.

нах боротьби, як і на тій, що представлена на печатці Сангушка. Як приклад ватро згадати буллу з XIII ст. новгородських князів з Федором Тироном, котрий бореться з драконом⁴¹. Тільки в період підпорядкування Русі литовським князям, тобто у XIV і XV ст., агіографічні печатки зникають у сфрагістиці руських князів. Однак, цей іконографічний тип мав зберегти незвиклу силу політичної пам'яті, адже зі зображенням св. Юрія, що перемагає дракона, великі князі московські розпочали діяльність щодо захоплення руських земель. У 20-х роках XV ст. печаткою із зображенням св. Юрія користувався Іван III⁴².

Князь Сангушко та його сини жили на Волині, визнавали православ'я і отожнювали себе з руською культурою. Ідейний зміст закладений в їхніх печатках був спрямований переважно до руських або зрутенізованих еліт Великого князівства Литовського. В цьому світлі стає зрозумілим навіщо Сангушковичі запровадили на своїх печатках агіографічний тип. На території, де проводилися політичні дії, це був різновид зображення на печатці, що ідентифікував могутнього правителя незалежного князівства. Завдяки такій операції Сангушко та його сини прагнули створити образ значних правителів, які мали авторитет і важливість колишніх русинських монархів. Беручи до уваги, що князі, які нас цікавлять, були позбавлені політичного впливу у зв'язку з ліквідацією їхнього династичного наділу, значення їхніх печаток було лише пропагандою.

Політичний зміст на підставі аналізу самого іконографічного типу знаходять своє остаточне підтвердження у факті вибору св. Архангела Михаїла як родового покровителя, котрого видно на полі аналізованих пам'яток. У східній церкві культ цього святого був сильно пов'язаний з колами найвищої влади держави і війська. У Візантійській імперії св. Михаїла вшановували як охоронця Константинополя і захисника царської армії, тому багато хто з правителів вибирав його як свого покровителя [16, с. 806–807]. Такий культ Архангела прижився і у слов'янських країнах, котрі прийняли християнство через посередництво Константинополя. На Русі, що нас цікавить, св. Михаїл вважався третім серед найважливіших святих після Марії та Миколая. Його культ був поширений серед руських монархів у XII та XIII ст., про що найкраще свідчить наявність зображення цього святого на князівських буллах, переважно київських і новгородських⁴³. Виступаючи в ролі покровителів руських правителів, зображення Архангела утвердилося і в руській територіальній та міській геральдиці. Вже у XIII столітті Архангела трактували як герб київських

⁴¹В.Л. Янин, *Актовые печати древней Руси X–XV вв.*, т. II: Новгородские печати XIII–XV вв., М., 1970, ил. 368–378, с. 156–158.

⁴²Н.А. Соболева, *Русские печати*, ил. 38, с. 157–158.

⁴³В.Л. Янин, *Актовые печати древней Руси X–XV вв.*, т. I. Публікує 24 печатки, переважно новгородських і московських князів, на яких представлено св. Михаїла.

земель, а пізніше він з'являється і в гербі Новгород, а можливо також новгородського воєводства.⁴⁴

Не викликає сумніву, що св. Архангел Михаїл на Русі вважався покровителем правителів та воїнів. Князі Сангушко та його сини, прагнучи через агіографічні печатки протистояти «декласації» та створити орнамент значних правителів, мали вибрати такого святого, котрий утримував би і поширював таку пропаганду. В світлі вищезазначених рефлексій вибір св. Архангела Михаїла, зображеного в динамічній сцені боротьби з драконом, здається найкращим з можливих. Таким же потужним й ефективним як св. Михаїл в бою зі сатаною будуть і його послідовники, князі Сангушковичі в боротьбі проти своїх політичних ворогів.

І очевидним є, що дана реконструкція пропагандо-політичного змісту печатки Сангушка і його синів абсолютно збігається з ситуацією і діяльністю князів в першій половині XV століття. Як вже згадувалося, на початку 30-х років XV ст. великий князь Зигмунд Кейстувович відібрав у Сангушків Ратне разом із половиною його спадщини, котру передав Польському Королівству. Сангушко однак не погодився з таким рішенням. Протягом майже двохсот років всілякими спробами прагнув ці землі повернути. Близько 1440/1441 року він здійснив збройний напад на землі польського короля та силою здобув Ратне, наражаючись при цьому на вигнання і втрату інших своїх маєтків⁴⁵. Останні його дії завершилися фіаско. Щоправда, у 1443 році Великий князь Литовський Казимир Ягеллончик видав документ, в якому визнав Ратне за «отчине» Сангушка та наказав мешканцям підкорюватися йому⁴⁶. Проте, цей документ залишився мертвою літерою, тоді як Ратне, як частина Польського Королівства, знаходилося під владою литовського монарха. Сангушковичі були змушені назавжди погодитися з втратою цих земель.

Здається очевидним, що своєю діяльністю з 30-х і 40-х років XV ст. князі Сангушко та його сини прагнули насправді відновити династичний наділ Федора Ольгердовича. В цьому світлі агіографічні печатки зі св. Архангелом Михаїлом, витворюючи орнамент могутніх правителів, що рівнялися до давніх руських монархів, були одним із методів боротьби за повернення свого князівства і відновлення позиції, що належала Сангушковичам за титулом та їхнім походженням та приналежністю до династії Гедиміновичів.

⁴⁴S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa, 1993, s. 96–97, 100. Вже у XIII ст. Архангела вважали гербом київського князівства, правителі якого, як згадувалося, особливо часто вибирали св. Михаїла своїм покровителем. Варто підкреслити, що культ цього святого мав бути там особливо сильним, оскільки крім запровадження нової емблеми Київщини після захоплення земель Вітольдом, традиційний знак Архангела зберігся на рубежі XV і XVI ст. і знову з'явився в ролі гербу київського воєводства.

⁴⁵Działalność Sanguszki omawia szeroko O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły...*, s. 28–33.

⁴⁶Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków..., t. 1, nr 39, s. 38–39.

Джерела та література

1. Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. T. I: 1366–1506 / oprac. Z.L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak. – Lwów, 1887.
2. Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie. T. III: 1432–1534 / oprac. B. Gorczak. –Lwów, 1890.
3. Czacki T. O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydaniem. T. I. – Warszawa, 1800.
4. Daniłowicz I. Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów– T.II. – Wilno, 1862.
5. Daranowska-Lukaszewska J. Michał Archanioł, V: W ikonografii // Encyklopedia katolicka– T. XII. – Lublin, 2008.
6. Drelicharz W. Od ideologii do treści ideowych. O pewnych terminach pomocnych w źródłoznawstwie // Między tekstem a znakiem. Prace ofiarowane Profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiąt rocznicę urodzin, red. A. Jaworska, S. Górzyński. –Warszawa, 2013.
7. Grotowski P.L. Święci wojownicy w sztuce bizantyńskiej (843–1261). – Kraków, 2011.
8. Gumowskiego M. Pieczęcie ksiąg litewskich // Ateneum wileńskie. – 1930. – № 7.
9. Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915.
10. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne, oprac. F. Piekosiński // Idem, Studya, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego. T. VII. – Kraków, 1907.
11. Kamieniecki W. Społeczeństwo litewskie w XV wieku. – Warszawa, 1947.
12. Kłosińska J. Ikony, «Muzeum Narodowe w Krakowie. Katalogi zbiorów». T. I. – Kraków, 1973.
13. Korczak L. Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim. – Krakow, 2008.
14. Kozicki Z.D. W sprawie rodowodu X.X. Sanguszków // Sprawa początków rodu XX. Sanguszków. – Lwów, 1901.
15. Kuczyński S.K. Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje. – Warszawa, 1993.
16. Modzelewska B., Straszewicz M. Michał Archanioł, II: Kult // Encyklopedia katolicka. T. XII. – Lublin, 2008.
17. Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza // Oprac. Z.L. Radziwiński. T. I. – Lwów, 1906.
18. Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza // Gałąź koszyrska, oprac. B. Gorczak. T. III. – Lwów, 1906.
19. Piech Z. Ikonografia pieczęci Piastów. – Kraków, 1993.
20. Piech Z. Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów. –Warszawa, 2003.
21. Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich. – Kraków, 1899.
22. Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. 2 // Nieświczcy i Zbarazcy w świetle sfragistyczno-heraldycznych (dokończenie), «Miesięcznik heraldyczny». R. IV. – 1911.
23. Rewizya zamków ziemi wołyńskiej w połowie XVI wieku // Oprac. A. Jabłonowski, Źródła dziejowe. T. VI. –Warszawa, 1877.
24. Rimša E. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai. – Vilnius, 1999.
25. Sanguszko Fedkowicz // Polski słownik biograficzny. T. XXXIV. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1992–1993.
26. Stadnicki K. Synowie Gedymina. T. II: Lubart xiążę wołyński. – Lwów, 1853.
27. Suchocki J. Początki narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza // Zapiski Historyczne. – 1983. – № 48. – S. 36–42.
28. Szymański J. Herbarz rycerstwa polskiego z XVI wieku. – Warszawa, 2001.
29. Szymański J. Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego. – Warszawa, 1993.
30. Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. – Poznań ; Wrocław, 1999.
31. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. –Warszawa, 1895.

32. Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст. // Monumenta rutheniae heraldica. V. II. – X., 2009.
33. Рожко В. Православні святині історичної Волині. – Луцьк, 2009.
34. Соболева Н.А. Русские печати. – М., 1991.
35. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – К., 2008.
36. Янин В.Л. Актовые печати древней Руси X–XV вв. Т. I: Печати X – начала XIII в. – М., 1970.
37. Янин В.Л. Актовые печати древней Руси X–XV вв. Т. II: Новгородские печати XIII–XV вв. – М., 1970.

Rogulsky J. Pieczęcie książąt Sanguszkzi i jego synów Aleksandra i Michała z XV wieku. Próba interpretacji

Do najstarszych zabytków sfragistyki litewskiego rodu książąt Sanguszkowiczów (Sanguszków) należą trzy pieczęcie: Sanguszkzi i jego dwóch synów, Aleksandra i Michała. Wszystkie obiekty pochodzą z XV wieku: dwa z nich znane są autorowi z autopsji, trzeci z opisu w literaturze. Pomimo dosyć obfitego piśmiennictwa, pieczęcie Sanguszkowiczów nie doczekały się ostatecznej identyfikacji wyobrażenia napieczętnego oraz wyczerpującej rekonstrukcji treści ideowych. Wnikliwa analiza zabytków, osadzona w kontekście ikonograficznym sztuki cerkiewnej, pozwoliła stwierdzić, że wszystkie obiekty przedstawiają św. Michała Archanioła walczącego ze smokiem. Tym samym hagiograficzną interpretacja pieczęci została potwierdzona. Z kolei rekonstrukcja treści ideowych zwróciła uwagę na wyjątkowy przekaz propagandowo-polityczny zabytków. Wykorzystując motyw hagiograficzny bardzo rzadki na pieczęciach książąt litewskich, ale za to tradycyjny dla ruskiej sfragistyki monarchicznej, Sanguszkowicze wykreowali swój wizerunek jako znaczących i niezależnych władców. Przekaz ten został spotęgowany poprzez wybór na patrona rodu św. Michała, którego kult był wiązany z najwyższymi kręgami władzy państwowej i wojskowej. Tym samym pieczęcie Sanguszkzi i jego synów Aleksandra i Michała stanowiły wyraz ambicji tych książąt, którzy mając Olgierdowe pochodzenie i uważając się za członków dynastii, dążyli do odbudowy działu dynastycznego i podniesienia swojego znaczenia.

Słowa kluczowe: ród Sanguszków, Giedyminowicze, pieczęcie książąt litewskich, ikonografia św. Michała, wizerunek władcy

Рогульский Я. Печати князя Сангушко и его сыновей Александра и Михаила с XV в. попытка интерпретации

К старейшим сфрагистическим памятникам литовского рода князей Сангушковичей (Сангушко) относятся три печати: Сангушко и его двух сыновей Александра и Михаила. Все три объекта происходят с XV в.: два известных автору благодаря собственным исследованиям, третий – из описания в литературе. Несмотря на большое количество письменных источников, печати Сангушковичей не дождалась окончательной идентификации изображений и исчерпывающей реконструкции идейного содержания. Детальный анализ памятников, основанный на церковном искусстве, позволил утверждать, что на всех объектах представлено св. Архангела Михаила с драконом. Таким образом было подтверждено агиографическое содержание печатей. В то же время, реконструкция идейного содержания позволила обратить внимание на пропагандистский политический контекст памятников. Используя агиографическое мотив, достаточно редкий на печатях литовских князей, но традиционный для русской монаршей сфрагистики, Сангушковичи создали собственный орнамент, как влиятельных и независимых чиновников. Эта информация усиливалась выбором покровителя рода св. Михаила, культ которого был связан с самыми высокими слоями государственной и военной власти. Таким образом, печати Сангушко и его сыновей Александра и Михаила выражали амбиции этих князей, которые имея Ольгердовое происхождения и считаясь членами династии, стремились к династическому возрождению и усилению своего значения.

Ключевые слова: род Сангушко, Гедиминовичи, печати литовских князей, иконография св. Михаила, орнаменты власти.

Rohulskiy J. Seals of Princes Sanguszko and His Sons Aleksander and Michal from the 15th century. An attempt of interpretation

The seals of princes Sanguszko and his two sons Alexander and Michal are the oldest known seals of the Lithuanian ducal family of Sanguszkowicz (Sanguszko). All the objects come from the 15th century: two of them are known to the author from his own experience, the third – from a description. Despite a lot of literature, the images from the seals and their ideological content have not been examined definitely. A thorough analysis of the objects in the iconographic context of the Eastern Orthodox Church art concludes that all the seals depict Michael the Archangel fighting a dragon. Thus the hagiographic interpretation of the seals has been confirmed. In turn, the analysis of the ideological content draws the attention to the exceptional political message of the seals. Using a motive, which is very rare on the Lithuanian ducal seals but at the same time traditional for the ones used by old Ruthenian dukes, the Sanguszkowicz princes presented themselves as powerful and independent rulers. This message was reinforced by the choice of Michael the Archangel as the family patron: he was the saint who was linked with the uppermost political and military authority. In this way, the seals of Sanguszko and his sons Aleksander and Michal were evidence of the ambition of their owners who aimed to restore their dynastic duchy and increase their significance.

Key words: House of Sanguszko, Gediminids, Lithuanian ducal seals, iconography of St. Michael, ruler's image.

Подано до друку: 14. 11. 2016 р.

УДК 929.5:94(477-25)«17»БИКОВСЬКІ

ФІЛІПОВА Г.В.

Доля маєтків родини Биковських в Києві після епідемії чуми 1710 року та «будинок Петра І»

Статтю присвячено дослідженню маловідомих фактів з історії володінь київського міщансько-козацького роду Биковських у проміжку часу з 1710 до 1753 роки. Автором здійснено спробу прив'язати інформацію, що міститься у архівних джерелах, до історії такої відомої в Києві пам'ятки архітектури, як «будинок Петра І».

Ключові слова: Київ, архітектура, епідемія чуми 1710–1711 років, родина Биковських, родина Танських, Петро І.

Історія ряду київських пам'яток епохи бароко багато в чому складається з білих плям, розбавлених кількома уточненими датами та іменами. Життя міста у XVII–XVIII століттях було бурхливим, сповненим різноманітними політичними та військовими подіями, які не могли не відобразитися на збереженні інформації про ті чи інші споруди. Страшні пожежі раз на кілька років винищували квартали та кутки, сформовані переважно дерев'яною забудовою, і разом з ними горіли зібрання документів, міські архіви, де містилася цінна інформація про життя Києва, його мешканців, та місця, де вони проживали. Траплялися й епідемії, коли вимирали цілі слободи, пригороди та комплекси садиб, а разом із людьми – пам'ять.